

el-Malatî ve İslâm Mezhepleri Tarihi'ndeki Yeri

Mehmet KUBAT*

Özet: Malatya'da doğan, çocukluğunu ve ilk tahsil yıllarını Malatya'da geçiren, daha sonra Trablus, Halep, Harran, Antakya ve Rakka gibi dönemin önde gelen ilim merkezlerinde tahsil gören Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, IV. (X.) yüzyılda yaşamış erken dönem İslâm âlimlerinin en ünlülerinden biridir. O, sahabe asrına oldukça yakın, vahiy dilini bilmenin yanında onu yorumlamak için gerekli yardımcı ilimlere vâkıf, İslâmî her tür bilgiyle donanmış, kapasiteli ve ihatalı bir düşünürdür. Malatî'nin; Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Arap Dili ve Belagatı gibi temel İslâmî ilimler alanında engin bilgisi ve geniş kültürüyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış olmakla birlikte, daha çok İslâm Mezhepleri Tarihi alanında kaleme aldığı *et-Tenbîh* adlı eseriyle şöhret bulduğu ve bu eserde fırkaların itikadî görüşlerine dair yaptığı özgün yorumlarıyla öne çıktığı bir gerçektir. İslâm inanç ekollerinin doğuşu ve itikadî görüşleri üzerine kaleme alınan en kadîm eserlerden biri sayılan bu önemli çalışma, selefi düşünceyi benimsemiş âlimler arasında Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrılacağı anlayışıyla te'lif edilmiş ilk eserdir. Makalât geleneği sahasında ise el-Eş'arî'nin *Makalâtü'l-İslâmiyyîn* adlı kitabından sonra İslâm dünyasında Sünnî düşünceyle yazılan ikinci eser olma özelliğine sahiptir. Malatî'nin *et-Tenbîh*'te aktardığı özgün fikirler, erken dönem İslâm düşünce yapısını anlayıp analiz etmemize katkıda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: el-Malatî, Malatya, et-Tenbîh, Fırka, Mezhep.

Abstract: *Al-Malati and His Place of "The History of Islamic Sects-* Abu'l-Hussain al-Malati, one of the early period Islamic scholars, was born in Malatya in 4th (10th) century. He started his education in Malatya and then carried it on respectively in Trablus, Halap, Harran, Antakya and Rakka, the leading education centers of the time. Malati, a highly talented scholar, lived in a period very close to the period of Sahaba and knew the language of the Divine Revelation (İlahî Vahiy) and had a mastery of the necessary disciplines for interpreting it. Although he was famous for his knowledge on basic Islamic disciplines like Tafseer (Qur'anic Interpretation), Hadith (The Prophet's lyrics, behaviors and motions), Kalam (Islamic Theology), Fikh (Islamic Law), Arabic and Rhetoric, his greatest achievement is his work titled *al-Tanbih* written on the History of Islamic Sects. This work is considered as one of the major reference books on the Islamic Schools. This is the first book written about the understanding of Muslims split into seventy-three groups among the scholars who defend the Salafi thinking and the second book about "Makalat" after al-Ash'ari's work *Makalat al-Islamiyyin* written by scholar from the Sunni. Quoted in his book *al-Tanbih* of Malati's original ideas, help us better understand and analyze the early period Islamic thinking.

Key words: Al-Malati, Malatya, at-Tanbih, Creed, Sect.

Giriş

Temel İslâm Bilimleri içerisinde önemli bir konuma sahip olan İslâm Mezhepleri Tarihi, geçmişte ve günümüzde siyasî ve itikadî gayelerle vücut bulmuş "İslâm Düşünce Ekolleri" olarak bilinen beşerî ve toplumsal oluşumların doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıl-

* Doç.Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: mehmetkubat@inonu.edu.tr

dıkları bölgeleri ve İslâm düşüncesine katkılarını temel kaynaklardan hareketle zaman-mekân bağlamında ve fikir-hâdise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız gözle inceleyen bir bilim dalıdır.¹ Fıkhî/amelî mezheplerden ziyade, İslâm Tarihi'nde geçmişte ve günümüzde ortaya çıkan itikadî ve siyasî düşünce ekolleri ile çağdaş dinî-politik hareketleri inceleyen,² daha çok itikadî oluşumların inanç ve düşünce biçimlerini konu edinen bu disiplin ayrıca, geçmişte var olan ve bugün yaşamakta olan fırka, mezhep ve akımların nassları nasıl yorumladıklarını, dinî metinleri nasıl anladıklarını objektif olarak tespit etmeye ve bunların görüşlerinin tarihî, siyasî ve sosyal temellerini ortaya koymaya çalışır.³

İslâm'ın başlangıcından bugüne kadar ortaya çıkmış itikadî ve siyasî mezhepler ile siyasal dinî akımların tamamı İslâm Mezhepleri Tarihi'nin inceleme alanı ve sınırları içerisinde yer alır. Milel ve Nihal adıyla yazılan bazı eserler, diğer din ve mezheplerin görüşlerini de inceleme ve araştırma iddiasında oldukları için, bu bilimin sınırlarını zorlamakta ise de *makalât* türü eserlerde bu bilimin alanı, temel sorunları ve sınırları net olarak belirlenmiştir.⁴ Nitekim İslâm Mezhepleri Tarihi'nin ilk örnekleri olarak kaleme alınan söz konusu *makalât* türü eserler, bâtil ve sapkın kabul edilen görüşleri red, hak ve doğru addedilen fikirleri ispat amacıyla çeşitli mezheplere mensup müelliflerce kaleme alınmış çalışmalardır. Bu çalışmalar ya çoğulukla ilk dönemde ana bünyeyi veya ümmetin çoğunluğunu temsil eden ve daha sonraki dönemlerde *Ehl-i Sünnet* adını alacak yaygın dinî telakkiyi ortaya koymak için ya da çoğunluğun siyasî eğilimini temsil eden merkezî zümrenin veya daha küçük başka bir itikadî/siyasî grubun bir veya birden fazla konudaki görüşünü eleştirmek için yazılmış eserler görünümündedir.⁵

Hicrî ilk iki asra ait olduklarını bildiğimiz ilk makalât örnekleri, Hâricîler, Mürciîler, Şîîler ve Mu'tezilîler tarafından kaleme alınmışlardır. Maalesef bu eserlerin büyük bir kısmı, savaşlar, doğal âfetler, talanlar ve bilinçli bir biçimde yakılıp yok edilmeler sonucu günümüze ulaşmamıştır. Ana bünyeyi veya ümmetin genelini temsil eden ve H. III. (IX.) asrda kurumsallaşarak *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* adını alacak olan⁶ merkezî zümrenin temsilcileri olan âlimlerin, ilk iki asırda diğer fırka, mezhep veya oluşumları eleştirmek adına rakip akımların müellifleri kadar eser telif etmekte istekli olmadıkları görülür. Bu isteksizlikte, dinî düşüncenin merkezinde olmalarının ve ana bünyeyi yahut çoğunluğu temsil etmenin verdiği özgüven rol

¹ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008, s. 10-11.

² Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 11.

³ Krş. Saffet Sarıkaya, "Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde İslâm Mezhepleri Tarihi Eğitimi", *SDÜİFD*, Sayı: 7, İsparta, 2000, s. 74.

⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 23.

⁵ Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhepler Tarihine Giriş", (*İslâm Mezhepleri Tarihi* içinde), Eskişehir, 2010, s. 9-10.

⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, İstanbul, 1994, X/525.

oynadığı gibi, sapkın saydıkları görüş ve bu görüş mensuplarına karşı uyguladıkları uzaklaşma (teberrî) prensibinin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Ashâbu'l-Hadîs geleneğinin, sapkın saydığı görüş ve söz konusu görüşün mensuplarına karşı uyguladığı uzaklaşma (teberrî) prensibine dayalı boykot, onları muhatap almama şeklindeki bir tutumu ortaya çıkarmıştır. Onlarla oturmama, sözlerini dinlememe, münakaşa etmeme, kitaplarını okumama biçiminde gelişen söz konusu tavır, Sünnî geleneğin bu ilk temsilcilerinin, karşılıklarını muhatap alır tarzda özel eserler yazmayışlarının kayda değer bir sebebi olabilir. Ehl-i Hadîs mensupları, daha çok Kitâbu'l-İman veya Kitâbu's-Sünen adını verdikleri çalışmalar kaleme almış ve bu eserlerinde doğrudan kendi itikadî görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu arada bazen isim vererek bazen de isim zikretmeksizin sapkın saydıkları düşünce ve oluşumları eleştirmiş ve tabii ki dışlayıp ötelemişlerdir.⁷ Hicrî ilk iki asırdan sonra fırkaların görüşlerine dair kaleme alınan ve günümüze ulaşan ilk eserlerin belli başlıları arasında şunlar sayılabilir:⁸

a. el-Câhız (ö. 255/869)'ın *Risâle fî Beyâni Mezâhibi's-Şîa'sı*,⁹ Nâşî el-Ekber el-Enbârî (ö. 293/906)'nin *Mesâilul-İmâme Kitâbu'l-Evsat fi'l-Makalât*,¹⁰ Ebu'l-Hüseyin el-Hayyât (ö. 300/912)'in *Kitâbu'l-İntisâr ve'r-Red alâ Râvendî el-Mulhid*'i¹¹ ve Ebu'l-Kasım el-Belhî el-Ka'bî (ö. 319/931)'nin *el-Makalâtu'l-İslâmiyye*'sinin Mu'tezile'ye ait bölümü olan *Zikru'l-Mu'tezile*'si¹² gibi çalışmalar, Mu'tezile âlimlerinin bu alanda kaleme aldıkları erken dönem eserlerdir.

b. Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (ö. 300/912)'nin *Fıraku's-Şîa'sı*¹³ ile Sa'd b. Abdullah el-Kummî (ö. 301/913)'nin *Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırak*'ı ile adlı eseri Şîu müelliflerin erken dönem İslâm Mezhepleri Tarihi alanında kaleme aldıkları önemli örnekler olarak zikredilebilir.

c. Mürcî âlim Ebu'l-Muti' Mekhûl b. Fadl en-Neseî (318/930)'nin *Kitâbu'r-Red ale'l-Bida'*¹⁴ adlı eseri de erken dönem İslâm Mezhepleri tarihi alanında kaleme alınan eserlerden biridir.

⁷ Büyükkara, "Mezhepler Tarihine Giriş", s. 10.

⁸ Bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 90-110, 185-190.

⁹ Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Risâle fî Beyâni Mezâhibi's-Şîa*, (Mecmûatu'r-Resâil içinde, Kahire, 1324, s. 178-185.

¹⁰ Nâşî el-Ekber el-Enbârî, *Mesâilul-İmâme Kitâbu'l-Evsat fi'l-Makalât*, Thk. Josef Van Ess, Beyrut, 1971.

¹¹ Ebu'l-Hüseyin el-Hayyât, *Kitâbu'l-İntisâr ve'r-Red alâ Râvendî el-Mulhid*, (Nşr. Albert N. Nader), Beyrut, 1957.

¹² Ebu'l-Kasım el-Belhî el-Ka'bî, *Zikru'l-Mu'tezile min Makalâti'l-İslâmiyye (Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakatu'l-Mu'tezile içinde)*, Nşr. Nşr. Fuad Seyyid, Tunus, 1974.

¹³ Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, İstanbul, 1931.

¹⁴ Ebu'l-Muti' Mekhûl b. Fadl en-Neseî, *Kitâbu'r-Red ale'l-Bida'*, Thk. Marie Bernand, *Annales Islamologiques*, 16 (1980), s. 39-126.

d. Ebu Abdirrahman Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî (IV/X. yüzyıl)'nin *el-Keşf ve'l-Beyân* adlı eseri ile bu eserin fırkalarla ilgili bölümü olan *el-Fıraku'l-İslâmiyye min Hilâli'l-Keşf ve'l-Beyân*'¹⁵ ise Hâricî bir müellifin İslâm Mezhepleri Tarihi alanında telif ettiği erken dönem eserlerden biri sayılmaktadır.

e. Ehl-i Sünnet ekolünün kurucularından Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (324/941)'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* adlı eseri,¹⁶ erken dönem makalât geleneğinin en önemli eserlerinden biri sayılır.

f. Bu makalede "İslâm Mezhepleri Tarihi"ndeki konumu üzerinde duracağımız Ebu'l-Hüseyin el-Malatî (ö. 377/987)'nin *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehl-i'l-Ehvâ ve'l-Bida*¹⁷ adlı eseri ise, Ashâbu'l-Hadîs düşüncesi doğrultusunda kaleme alınmış ilk dönem eserlerinden biridir. *Makalât* yazım geleneğinin daha gelişmiş ve sistemli safhalarının örnekleri olan *fırak, mîlel ne nihâl* başlıklarıyla kaleme alınmış eserlerin birçoğunda görüldüğü gibi,¹⁸ bu eserde de mezhep ve dinî grupları tasnifte tek bir mezhebi kurtuluşa ermiş, diğerlerini sapmış gösteren meşhur *yetmiş üç fırka hadisi* esas alınmıştır.

Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, İslâmî ilimlerin hemen her alanında geniş bilgisi ve kültürüyle dikkati çeken erken dönem İslâm âlimlerinden biridir. Günümüze ulaşan *et-Tenbîh* adlı eseri dikkatle tetkik edildiğinde, onun döneminde revaçta olan İslâmî disiplinlerin hemen her dalında derinleştiği, üstün birikimi ve donanımıyla yetkin ve otorite bir bilgin olduğu kolayca anlaşılabilir. Ancak, her ne kadar Tefsîr, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Arap Dili ve Belagati gibi temel İslâmî ilimler alanında engin bilgisi ve geniş kültürüyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış olsa da, Malatî'nin daha çok İslâm Mezhepleri Tarihi'nde derinleştiği ve bu alanda kaleme aldığı *et-Tenbîh* adlı eseriyle şöhret bulduğu bir gerçektir. O, *et-Tenbîh*'te fırkaların itikadî görüşlerine dair yaptığı özgün yorumlarıyla kendisinden sonra bu alana ilgi duyan hemen bütün araştırmacıların takdîrine mazhar olmuş ve mezheplerin düşüncelerine yönelik giriştiği eleştirileriyle usta bir İtikadî Mezhepler Tarihçisi olduğunu kanıtlamıştır. Bu makalede, öncelikle itikadî mezheplerin teşekkül süreci ve akideleri açısından en

¹⁵ Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Fıraku'l-İslâmiyye min Hilâli'l-Keşf ve'l-Beyân*, Thk. Muhammed b. Abdilcelîl, Tunus, 1984.

¹⁶ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Nşr. Helmut Ritter, Weisbaden, 1980.

¹⁷ Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehl-i'l-Ehvâi ve'l-Bida*, Nşr. Sven Dederling, İstanbul, 1936; Malatî, *et-Tenbîh*, Tkd. ve Thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Beyrut, 1388/1968 (II. Baskı, Kahire, 1997/1418); Malatî, *et-Tenbîh*, Tkd., Thk. ve Tlk. M. Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire, 1993; Malatî, *et-Tenbîh*, Thk. ve Tlk. Yemân b. Sa'uddîn el-Meyâdînî, Suudi Arabistan, 1994; Biz çalışmanın bundan sonraki kısmında Dederling neşrine Malatî [D]; Kevserî neşrine Malatî [K]; Muhammed Azb neşrine Malatî [A]; Meyâdînî neşrine de Malatî [M] rumuzuyla atıflarda bulunulacaktır.

¹⁸ Krş. Büyükkara, "Mezhepler Tarihine Giriş", s. 11.

kadîm eserlerden biri sayılan¹⁹ ve erken dönemde teşekkül eden fırkalar ve itikadî görüşleri üzerine yapılan bütün ciddî çalışmalarda referans gösterilen *et-Tenbîh* adlı eseriyle en eski itikadî mezhepler tarihçilerden biri olan Ebu'l-Hüseyn el-Malatî'nin hayat öyküsü ve İslâmî ilimlerdeki konumuna dair kaynaklarda zikredilen bilgiler kısaca aktarılacak, daha sonra da onun "İslâm Mezhepleri Tarihi"ndeki yeri üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada temel referans kaynağımız *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*²⁰ adlı eserimiz olacaktır.

I. MALATÎ'NİN KISA HAYAT ÖYKÜSÜ²¹

Asıl adı, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Malatî'dir.²² Malatya'da doğup büyüdüğü için o, yaygın olarak "el-Malatî" künyesiyle anılmaktadır.²³ İbn Asâkir (ö. 571/1176) Malatî'nin soy kütüğünü şöyle vermektedir: Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân Ebu'l-Hüseyn el-Malatî el-Mukri'.²⁴ O, kitabının bir başka yerinde ise Malatî'nin ismini şöyle zikretmektedir: Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Ebî Ferme Ebu'l-Hüseyn el-Malatî el-Mukri'.²⁵ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1299) de, İbn Asâkir gibi, Malatî'nin tam ismini şöyle vermektedir: Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Ebî Ferme Ebu'l-Hüseyn el-Malatî el-Mukri'.²⁶ ez-Zehabî (ö. 748/1348) ise onun adını, Ebu'l-Hüseyn el-Malatî el-Mukri' eş-Şafîî şeklinde vermektedir.²⁷ el-Cezerî (ö. 833/1430) ve Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1408/1988) ise Malatî'nin tam adını şöyle aktarmaktadırlar: Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân Ebu'l-

¹⁹ Ali Samî en-Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, Kahire, 1977, I/378.

²⁰ Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 2010.

²¹ Krş. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 25-29.

²² Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, B.y.y., (Nşr. Dârü İhyâi'l-Kütubi'l-Arabî), 1965, III/77; Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1985, I/343; Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, Nşr. G. Bergstraesser, Beyrut, 1402/1982II/67; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmusu't-Terâcim*, Beyrut, 1990, V/311; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut, Ts., VIII/275; *The Encyclopaedia of Islam*, "Malatî", (New Edition), Leiden, 1954-, (El²), VI/230.

²³ Ebu'l-Kâsım Sikatuddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, Dimeşk, 1982-1996, LI/73; Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67; Ziriklî, *el-A'lâm*, V/311; El², VI/230.

²⁴ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LI/71; Krş. Muhammed Zâhid el-Kevserî, "Mukaddime: Kelimetun ani't-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida' ve Müellifuhu Ebî'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malatî eş-Şafîî Rahimehullahu Tealâ", (Malatî, *et-Tenbîh*, Tkd. ve Thk. M. Zâhid el-Kevserî içinde, Kahire, 1948, II. Baskı, 1997, s. ç.

²⁵ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LIV/237.

²⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1417/1997, IV/316.

²⁷ Zehabî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ*, I/343.

Hüseyin el-Malatî eş-Şafiî.²⁸ Kaynaklar, onun Malatya'da doğduğu konusunda ittifak etmişlerdir.²⁹ Fakat Malatî'nin hayatını anlatan kaynaklarda yalnızca onun vefat tarihi verilmiş ve hangi tarihte doğduğuna dair her hangi bir bilgi verilmemiştir.³⁰ Ancak 377/987 tarihinde vefat ettiğine dair bilgiden³¹ hareketle, onun hicri 300'lü yılların başlarında doğmuş olabileceği söylenebilir.³²

Malatî, çocukluğunu ve ilk tahsil yıllarını, Yunanlılar tarafından "Melitene",³³ Roma yönetimi sırasında "Melita"³⁴ diye anılan ve VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Bizanslılar, Araplar ve diğer Müslüman hânedanlar arasında birkaç defa el değiştirdiği³⁵ bilinen Malatya'da geçirmiştir.³⁶ Nitekim onun yaşadığı dönemde, stratejik öneme sahip bir serhad şehri olan Malatya'ya, bazen Abbasiler bazen de Bizanslılar sahip olmuşlardır. Bu kargaşa esnasında şehir zaman zaman yağmalanmış, halkı esir alınmış veya Malatya'da oturanlar şehirden kovulmuştur.³⁷ Malatya ve çevresinde meydana gelen savaşıardan, yağmalardan, talanlardan ve iç karışıklıklardan bıkan halkın büyük bir kısmı tedirgin olup daha emin yerlere göç ederken, Ebu'l-Hüseyin el-Malatî de ailesiyle birlikte Suriye'ye göç etmiştir. Kaynakların verdiği bilgilerden, onun Trablus, Halep, Harran, Antakya ve Rakka gibi önde gelen şehirlerde ilim tahsil ettiğini anlıyoruz.³⁸ Daha sonra "Suriye'nin gelini" lakabıyla meşhur olan ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "iki gelinden biri" (diğeri Gazze) olarak tavsif ettiği³⁹ Filistin'in sahil şehri Askalân'a⁴⁰ gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Malatî, ömrünün sonuna kadar

²⁸ Cezerî, II/67; Kehhâle, VIII/275.

²⁹ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dımeşk*, LI/71; Zirikî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII/275; El, VI/230.

³⁰ Krş. Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/77; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67; Zirikî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII/275; Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslâm Fırkalarına Bakışı", s. 127; Yıldırım, *Malatî ve Tenbih'in Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, s. 1.

³¹ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dımeşk*, LI/73; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/344; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67.

³² Krş. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 25-26.

³³ Georgy Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I-II*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara (I. Cilt 1945, II. Cilt 1950, iki cilt bir arada), s. 9.

³⁴ *AnaBritannica*, "Malatya", İstanbul, 2004, XV/224.

³⁵ *AnaBritannica*, XV/224.

³⁶ Mustafa Öz-Avni İlhan, "Malatî, Ebü'l Hüseyin", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII/467-467.

³⁷ E. Honingmann, "Malatya" (İslâm Devri), *İA*, İstanbul, 1993, VII/232-239; Meydan Larousse, "Malatya", İstanbul, Ts., VIII/285.

³⁸ Krş. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dımeşk*, LI/71; Kevserî, "Mukaddime", s. ç.

³⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992, III/225; Mustafa Fayda, "Askalân", *DİA*, İstanbul, 1991, III/487.

⁴⁰ Askalân, Yafa şehrinin 60 km. güneybatısında bulunan Helenistik, Roma ve Hristiyan devirlerinde dinî ve ticarî hayatta önemli bir yere sahip olan Filistin'in önde gelen şehirlerinden biriydi. Hz. Ömer (r.a.) döneminde Suriye valisi Muaviye tarafından, 19/640 yılında fethe edilmiştir. Bkz. Fayda, III/487.

Askalân'da kalmıştır.⁴¹ O, sözünü ettiğimiz nedenlerden dolayı Malatya'dan ayrılarak ailesiyle birlikte Suriye'ye göç edince, gençlik yıllarını Trablus, Halep, Harran, Antakya, Rakka gibi şehirlerde geçirmiştir. O, kaldığı bu ilim merkezlerinde ve bilahare yerleştiği Askalân'da sürekli olarak ilimle meşgul olmuş, bu yörelerde dönemin önde gelen hocalarından dersler almış ve ömrü boyunca ilmî faaliyetlerini aksatmadan sürdürmüştür.⁴²

Ebu'l-Hüseyn Malatya'da doğduğu için, doğduğu yere nispetle "el-Malatî" nisbetiyle anılmış ve bu isimle şöhret bulmuştur.⁴³ Bu nedenle onun kaynaklarda yaygın olarak kullanılan nisbeti "el-Malatî"dir⁴⁴ ve o ilmî çevrelerde en çok bu isimle tanınmıştır. Malatî, daha sonra Askalân'a yerleştiği, hayatının geri kalan kısmını orada sürdürdüğü ve orada vefat ettiği için de "el-Askalânî" nisbetiyle anılmıştır.⁴⁵ Ayrıca Malatî, *et-Tenbîh* adlı esrinin ilk sayfasında geçtiği üzere,⁴⁶ "et-Tarâîf" nisbetiyle de anılmıştır.⁴⁷ Yâkût el-Hamevî (626/1229) "Tarâîf" in bir mekân, Yemâme taraflarında bir şehir ismi olduğunu söylemektedir.⁴⁸ Muhammed Zâhid el-Kevserî ise "et-Tarâîf" kelimesinin, ağaçtan yapılmaya hediyeleşik eşyâ anlamında olduğunu ve ahşap hediyeleşik eşyâ sattığı için Malatî'nin "Tarâîf" nisbetiyle de anıldığını söylemektedir.⁴⁹ Yine Malatî, zamanının öncü ve önder âlimlerinden biri olduğu anlamında "el-İmâm" künyesiyle nitelendirilmiştir.⁵⁰ Malatî, kıraat konusunda önde gelen bir âlim olduğu için de "el-Mukri" nisbetiyle anılmıştır. Nitekim İbn Asâkir ve Yâkût el Hamevî onun künyesini verirken "el-Mukri" lafzını özellikle zikretmişlerdir.⁵¹ Ayrıca Malatî, Şafiî mezhebine mensup olduğu ve Şafiî fıkına dair günümüze

⁴¹ Krş. Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275; Krş. Öz-İlhan, "Malatî, Ebü'l Hüseyin", XXVII/467.

⁴² İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LI/71; Kevserî, "Mukaddime", s. 2; Krş. Öz-İlhan, "Malatî, Ebü'l Hüseyin", XXVII/467.

⁴³ Malatî [K], s. 1.

⁴⁴ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LI/71; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275; Brockelmann, *GAL*, I/348.

⁴⁵ Krş. Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275.

⁴⁶ Malatî [K], s. 1.

⁴⁷ Brockelmann, *GAL*, I/348; Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, III/525, Krş. Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, III/365; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn*, Thk. M. Şerafeddîn Yaltkaya-Kilisli R. Bilge, İstanbul, 1367/1945, (Ofset Basım, 1972), I/328; Krş. Mustafa Öz-Avni İlhan, "Malatî, Ebü'l Hüseyin", *DİA*, XXVII/467.

⁴⁸ Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, III/525, Krş. Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, III/365.

⁴⁹ Malatî [K], s. 1; Kevserî, "Mukaddime", s. 2; Krş. Öz-İlhan, "Malatî, Ebü'l Hüseyin", XXVII/467.

⁵⁰ Malatî [K], s. 1.

⁵¹ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LI/71; Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. 2, 3; Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, IV/316.

ulaşmayan birçok eser te'lif ettiği için "eş-Şafîî" nisbetiyle de anılmıştır.⁵² Malatya'da doğan, daha sonra Suriye'ye göçen Malatî, hayatının son dönemlerinde Askalân'a yerleşmiştir.⁵³ O, ömrünün son kısmını geçirdiği ve ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü Askalân'da 377/987'de vefat etmiştir.⁵⁴

Kaynakların verdiği bilgilerden Malatî'nin, önceleri Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Sirîn (ö. 110/729) ve eş-Şa'bî (ö. 104/723) gibi büyük âlimlerin, daha sonra da bütün Ehl-i Sünnet ekollerinin sahiplendiği *şiddet taraftarı olmama* tavrını benimsediği açıkça görülmektedir. Malatî'nin şiddet taraftarı olmayan bir kişiliği kuşandığını, işleri zorbalık, kaba kuvvet veya silahla halletme eğiliminde olmadığını, onun *et-Tenbîh*'te kendisini de mensubu gördüğü Ehl-i Sünnet'in ana esaslarından saydığı şu sözlerinden anlıyoruz: "Âdil olsun zâlim (câir) olsun sultanın bayrağının altında sabretmek ve zâlim de olsalar emirlere silah ile isyân etmemek (Ehl-i Sünnet'in esaslarındandır)."⁵⁵ Yine Malatî *et-Tenbîh*'te konuya dair Rasûlullah (s.a.v.)'tan hadisler aktararak şiddet taraftarı olmadığını ve kaba kuvveti tasvip etmediğini vurgulamak istemiştir. Nitekim bu hadislerin birinde "Ebu Bekre, Rasûlullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:⁵⁶ "İki Müslüman birbirleriyle savaşır ve biri diğerini öldürürse, hem öldüren hem de öldürülen cehenneme girer." Bunun üzerine "kâtil tamam, fakat maktûlün (öldürülenin) suçu ne?" diye sorulunca o (s.a.v.), "O da arkadaşını öldürmeyi istemişti"⁵⁷ şeklinde cevap vermiştir. Malatî'nin bu bağlamda zikrettiği bir başka hadiste Seleme (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:⁵⁸ "Bize silah çeken, bizden değildir."⁵⁹

II. MALATÎ'NİN İSLÂMÎ İLİMLERDEKİ YETKİNLİĞİ⁶⁰

Malatî, temel İslâmî ilimler alanında engin bilgisi ve geniş kültürüyle şöhret bulmuştur. Nitekim hayatına dair bilgi veren kaynaklarda Malatî'nin geniş kültürlü,

⁵² Bkz. Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67; Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275; Krş. Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslâm Fırkalarına Bakışı", s. 128; Yıldırım, *Malatî ve Tenbîh'in Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, s. 4.

⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67.

⁵⁴ Krş. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LI/73; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/78; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67; Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275; Kevserî, "Mukaddime", s. 2; Brockelmann, *GAL*, I/348; *EL*, VI/230.

⁵⁵ Malatî [K], s. 16-17.

⁵⁶ Malatî [K], s. 182.

⁵⁷ Nesâî, *Tahrim*, 29; İbn Mâce, *Fiten* 11.

⁵⁸ Malatî [K], s. 182.

⁵⁹ Buharî, *Fiten*, 7; Müslim, *İmân*, 161; Nesâî, *Tahrim*, 26; Tirmizî, *Hudûd*, 26; İbn Mâce, *Fiten*, 11.

⁶⁰ Krş. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 35-44.

derin bilgi sahibi, sistemi olan ve İslâmî ilimler alanında oldukça donanımlı bir âlim şahsiyet olduğuna vurgu yapılmıştır.⁶¹ Bu nedenle biz Malatî'nin İslâm Mezhepleri Tarihi'ndeki konumundan söz etmeden önce, onun diğer İslâmî disiplinlerdeki konumundan kısaca söz etmenin yararlı olacağına inanıyoruz.

1. Kur'an İlimleri'ndeki Yeri

Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinde yer verdiği yüz elli kadar âyeti kendine özgü yorumlarından hareketle onun önde gelen ilk dönem müfessirlerinden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Malatî çoğunlukla Mukâtil b. Süleymân'a dayanmış olsa da, onun, Zenâdika gibi "şüphe ehli"nin, Kur'an'da tenâkuz/çelişki bulunduğu yönündeki düşüncelerini dayandırdıkları âyetlere dair araştırmaları ve bu şüphelere karşı sunduğu cevaplar kayda değerdir.⁶²

Kaynaklarda Malatî'nin, Tefsir ilmindeki otoritesinin yanında, iyi bir kıraat âlimi olduğu da ifade edilmiştir. Söz konusu kaynaklar, Malatî'nin kıraat ilmine dair yazdığı elli dokuz beyitlik bir şiirinden söz etmişlerdir.⁶³ Malatî'nin, "*el-Mukri*"⁶⁴ lakabıyla da anılmış olması, onun önde gelen bir kıraat âlimi olduğunu göstermektedir. Nitekim es-Subkî *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*; ez- Zehebî *Ma'rifetu'l-Kurrâ* ve el-Cezerî ise *Tabakâtu'l-Kurrâ* adlı eserlerinde Malatî'yi önde gelen bir kıraat âlimi olarak tanıtmakta ve onun sika (sağlam ve güvenilir) olduğunu belirtmektedirler.⁶⁵ *et-Tenbîh*'in nâşirlerinden Zâhid el-Kevserî de Malatî'nin kıraat ilminde otorite olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶ Malatî, kıraati arz yoluyla Ebu Bekir b. Mücâhid, Ebu Bekir b. el-Enbârî ve (kaynaklarda isimleri zikredilmemiş) başka meşhur âlimlerden almıştır. Ondan da Kıraat İlmi'ni yine arz yoluyla Hasan b. Melâib el-Halebî almıştır.⁶⁷ Malatî'den harfleri (n mahreçlerini ve Tashîh-i Hurûf'a dair esasları) Ubeydullah b. Seleme el-Mükettib rivâyet etmiş ve ondan da Hayseme et-Trablûsî ile Ahmed b. Mes'ûd el-Vezzân dinlemiştir.⁶⁸

⁶¹ Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67; Zirikî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۲.

⁶² Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۲.

⁶³ Zirikî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Krş. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67.

⁶⁴ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LI/71; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, I/77; Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۲, ۳; Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, IV/316; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII/275; El², VI/230.

⁶⁵ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/77-78; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67.

⁶⁶ Kevserî, Malatî [K], s. 14, 2. dipnot.

⁶⁷ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/78; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67.

⁶⁸ Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67.

2. Hadis İlmî'ndeki Yeri

Kaynaklarda Malatî'nin, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi, Hadis İlmî'nde de otorite olduğu ve onun hadisler konusunda geniş bilgi sahibi bulunduğu nakledilmiştir. Meselâ ez-Zehebî ve el-Cezerî, Malatî'nin sağlam (mutkin) ve güvenilir (sika) olmakla şöhret bulduğunu belirtmişlerdir.⁶⁹ Nitekim Malatî *et-Tenbîh'* te eserinin I. ve II. kısmında geçen, ki bu her iki bölüm de günümüze ulaşan *et-Tenbîh'* te yer almaktadır, nesebleri sağlam olarak zikrettiğini dile getirmiştir.⁷⁰ Nitekim kaynaklarda Malatî'nin, Adıyy b. Abdilbâkî'den, Heyseme b. Süleyman et-Trablûsî'den, Ahmed b. Mes'ûd el-Vezzân'dan ve daha birçok âlimden hadis rivâyetinde bulunduğu belirtilmektedir.⁷¹ Malatî'den ise İsmail b. Recâ, Ömer b. Ahmed el-Vâsıtî'nin, Dâvûd b. Musahhîh'in, Ubeydullah b. Seleme el-Mükettib'in ve daha birçok önde gelen âlimin rivâyette bulunduğu kaynaklarda yer almıştır.⁷² Muhammed b. İbrahim b. Kâsım el-Husarî'den Ebu Ali Muhsin İbn Abdillâh er-Ramelî'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Büyük şeyh Ebu'l-Hüseyn el-Malatî et-Tarâifî el-Askalânî bana hadis rivâyet etti."⁷³

es-Subkî ve ez-Zehebî, Malatî'den rivâyet edilen şöyle bir hadis aktarırlar: "Bize Hişâm'ın babası, ondan oğlu Hişâm, ondan Abde, ondan Sehl b. Sâlih el-Antâkî, ondan Haleb imamı Ahmed b. Muhammed, ondan Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, ondan Ömer b. Ahmed el-Hatîb, ondan fakîh Nasr b. İbrahim, ondan 550 senesinde Hamza b. Ahmed es-Sülemî, ondan Ahmed b. Tâvûs, ondan da Abdulhâfız b. Bedrân'ın Nablus'ta bize haber verdiğine göre Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: "Hind (Rasûlullah'a gelerek) «Ey Allah'ın Rasûlü, (kocam) Ebu Süfyân cimri bir adamdır. Bana ve çocuklarıma yetecek kadar para vermiyor. Ben de onun bilgisi dışında malından alıyorum. Acaba bunu yaptığım için bana bir günah var mı?» dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: "Ma'rûf yolla (örfe göre, israfı kaçmadan) sana ve çocuklarına yetecek kadar al."⁷⁴ Yine kaynaklarda Şaban ayının on beşinci (Beraat) gecesinin faziletine dair Ebu'l-Kâsım Ömer b. Ahmed el-Vâsıtî'nin, Malatî'den naklettiği hadisler rivâyet edilmiştir.⁷⁵

⁶⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67; Kevserî, "Mukaddime", s. ۲; Krş. Yıldırım, *Malatî ve Tenbîh'in Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, s. 6.

⁷⁰ Malatî [K], s. 13.

⁷¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/77.

⁷² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/77; Krş. Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67.

⁷³ Kevserî, "Mukaddime", s. ۴.

⁷⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/344; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/78.

⁷⁵ Bkz. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimesşk*, LI/72-73; Kevserî, "Mukaddime", s. ۲.

3. Fıkıh İlmi'ndeki Yeri

Kaynaklarda Malatî, kendisini fıkha adanmış, fıkıh alanında birçok tasnifi olan, özellikle Şafiî fıkıhında derinleşmiş ve bu alanda birçok eser te'lif etmiş bulunan bir Şafiî hukukçusu olarak tanıtılmaktadır.⁷⁶ Fakat Malatî'nin kaynaklarda sözü edilen fikhî tasniflerinden, yani eserlerinden hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak Malatî'nin *et-Tenbih*'te zaman zaman verdiği fikhî bilgiler, onun aynı zamanda iyi bir fakih olduğunu da ispatlar mahiyettedir. Meselâ o, Hâricîlerin Müslüman kanı dökmelelerinin yanlışlığını fikhî açıdan şöyle temellendirir: O Hâricîlere hitaben, Müslüman kanı dökmenin şu üç husus dışında haram olduğunu, bir Müslümanın kanının helal olabilmesi için ya evli (muhsan) bir kadınla zinâ etmiş olması, ya kasten (amden) bir Müslümanı öldürmüş olması ya da dinden çıkması (mürted) gerektiğini belirterek, “siz insanları öldürmeyi hangi nedenle helal sayıyorsunuz?” diye sorar. Hâricîlerin delil aramaya kalkıştıklarında, hiçbir delil bulamayacaklarına işaret eden Malatî, onların bu eylemlerini tamamen bedevîlikleri, kültürsüzlükleri ve câhillerlikleri sonucu işlediklerine vurgu yapar.⁷⁷ Böylece o, Hâricîlerin hiçbir geçerli delile dayanmadan, tamamen haksız yere Müslüman kanı dökmelelerinin yanlışlığını, temel bir fikhî bir esastan hareketle ortaya koymuştur.

4. Akâid ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri

Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, ilk dönem Müslümanlarının dini anlama ve açıklama yöntemini benimsemiş, çoğunlukla Selef'in itikada dair usûlünü savunan bir akâid âlimidir.⁷⁸ Ancak Selefiyye telakkisini benimseyenler, kelâmcıların akla dayalı yöntemlerini ağır bir eleştiriye tâbi tutarak, Kelâm'ı Müslümanlar arasında fikir ayrılıklarını ve taassubu körükleyip dinî ve ahlâkî hayatı zayıflatan, zihinlerde şüpheler uyandıran ve insanı arzularına tâbi kılıp zındıklığa sevk eden bir ilim olarak kabul ettikleri halde,⁷⁹ temelde bir akâid âlimi olmakla birlikte, kelâmcı yönü de olan Malatî,⁸⁰ Kelâm İlmi'yle iştigal etmekte ve kelâm yöntemini kullanmakta bir beis görmemiştir. Nitekim o *et-Tenbih*'te, fırkaların itikâdî görüşlerine yer verdikten sonra, İslâm inanç ekollerinin düşüncelerini ciddi bir kritiğe tâbi tutmuş ve daha sonra da kendi itikâdî/kelâmî görüşlerini açıklamıştır.⁸¹

⁷⁶ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dımeşk*, LI/73; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343, 344; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurra*, II/67; Zirikî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311, E², VI/230.

⁷⁷ Malatî [K], s. 48.

⁷⁸ Bkz. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 136-205; Mehmet Kubat, “el-Malatî ve Selefilik”, *Marîfe*, Yıl: 9, Sayı: 3, Konya, 2009, s. 227-255.

⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV/199.

⁸⁰ Krş. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275.

⁸¹ Krş. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 136-205; Kubat, “el-Malatî ve Selefilik”, s. 227-255.

Malatî'nin *et-Tenbîh*'te takip ettiği kelâm yöntemi şöyle özetlenebilir: Onun kelâm sisteminde nasların öncelikli bir konumu vardır. Malatî'nin "Biz esere uyarız, re'ye ve kıyasa değil"⁸² sözü, onun kelâm sisteminde naslara yani âyet ve hadislere, akıl ve kıyastan daha öncelikli bir konum verdiğini göstermektedir. Bu nedenle o, itikâdî/kelâmî görüşlerini öncelikle Kur'an'a dayandırmaktadır. Malatî, Sünnet'i, yani hadisleri ve ashabtan gelen rivâyetleri de itikâdî görüşleri için ikinci sırada gelen delillerden biri olarak kabul etmiştir. Yine o, ümmetin genelinin veya çoğunluğunun üzerinde birleştiği, anlaşmaya vardığı hususları ifade eden "icmâ"yı da, dinin temel esaslarından bir asıl olarak kabul etmiş ve delillerden biri olarak görmüştür. Ayrıca ona göre hakkında emir ve nass bulunmayan konularda akıl ve kıyas da delillerden biridir.⁸³ Fakat hakkında emir ve nass bulunan hususlarda kıyas veya akli istidlallerde bulunulamaz.

Malatî'nin *et-Tenbîh*'te muarızlarına karşı sunduğu kelâmî deliller dikkat çekici, makul ve hasımlarını susturucu mahiyettedir.⁸⁴ Bu açıdan onun öne sürdüğü fikirler oldukça parlak ve dayandığı yöntem de oldukça iknâ edici niteliktedir.⁸⁵ Bu husus, Malatî'yi ve eseri *et-Tenbîh*'i Kelâm araştırmaları açısından vazgeçilmez kılmaktadır.

5. Arap Dili ve Belağati'ndeki Yeri

İtikâdî mezhepler tarihçisi olduğu kadar, yazımda kullandığı akıcı üslûbundan,⁸⁶ Malatî'nin aynı zamanda Arap dili ve belagatinde zirveye ulaşmış bir âlim ve usta bir şair olduğu da anlaşılmaktadır.⁸⁷ Bu bağlamda kaynaklarda onun önde gelen bir kıraat âlimi olduğuna⁸⁸ vurgu yapıldıktan sonra, şiirin mantığından çok iyi anlayan iyi bir şâir olduğu da vurgulanmaktadır. Nitekim Malatî'nin şiiri çok seven bir şâir olarak şiirler söylediği,⁸⁹ şiir söylemekten zevk aldığı ve şiirleriyle övündüğü nakledilmiştir.⁹⁰ Kaynakların Malatî'nin 59 beyitlik bir kasidesinden söz ettiğini⁹¹ daha önce vurgulamıştık. Malatî, günümüze birkaç beyti ulaşan bu kasîdesiyle Arap şiirindeki ustalığını ispatlamıştır.

⁸² Malatî [K], s. 142.

⁸³ Malatî [K], s. 82.

⁸⁴ Krş. Malatî [K], s. 97-138; Kubat, "el-Malatî ve Selefilik", s. 237-249.

⁸⁵ Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۵.

⁸⁶ Malatî [M], s. 6.

⁸⁷ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/78; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67; Krş. Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikâdî İslâm Fırkalarına Bakışı", s. 128-129.

⁸⁸ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/78; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, II/67; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII/275.

⁸⁹ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti'd-Dimeşk*, LI/73; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I/343.

⁹⁰ Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۲.

⁹¹ Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III/77; Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, V/311; Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurra*, 67.

III. MALATÎ'NİN "İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ"NDEKİ KONUMU⁹²

Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, İslâmî disiplinlerin hemen her alanında geniş bilgisi ve kültürüyle dikkatleri üstüne çekmeyi başaran bir âlim olmakla birlikte, onun daha çok mezheplerin itikâdî görüşlerine dair aktardığı otantik bilgiler ve bu görüşler hakkında yaptığı orijinal yorumlarla şöhret bulduğu, yani İtikadî İslâm Mezhepleri tarihçiliği yönüyle öne çıkan bir bilgin olduğu hemen herkes tarafından kabul görmüştür. Nitekim o, Mezhepler Tarihi literatürünün henüz tam olarak gelişmediği bir dönemde, fırkaların itikadî görüşleri konusunda eser veren bir bilgin olduğu için İslâm Mezhepleri Tarihi Bilimi'nin zirve isimlerinden biri sayılmıştır.⁹³ Onun günümüze ulaşan yegâne eseri *et-Tenbîh* ise, itikadî fırkaların doğuşu ve görüşleri üzerine yazılan en eski eserlerden biri kabul edilmiştir.⁹⁴ Bu eser, İslâm Mezhepleri Tarihi açısından irdelendiğinde, Malatî'nin bu disiplinindeki konumuna dair şu tespitlere ulaşmak mümkündür:

1. Malatî, erken dönem İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi alanında eser veren belli başlı birkaç müelliften biridir. Nitekim H. 377/M. 978'de vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda Malatî'nin H. 324 (M. 936)'te vefat eden Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve H. 333 (M. 944)'te vefat eden Ebu Mansûr el-Mâturidî gibi meşhur âlimlerle çağdaş olduğu görülür. Maturidî'nin bu alanda kaleme aldığı eser günümüze ulaşmazken, Eş'arî'nin *Mâkalâtu'l-İslâmiyyîn* adlı eseri günümüze ulaşmıştır. *Mâkalâtu'l-İslâmiyyîn*'in bu alandaki önemi, alanın mütehasısları olan ilim adamları tarafından takdir edilmektedir. Bu yönüyle bakıldığında, Malatî'nin aynı çağda kaleme aldığı *et-Tenbîh* ve bu eserde fırkaların görüşlerine dair verdiği bilgilerin ne ölçüde kıymetli olduğu izahtan vârestedir.

2. Malatî, Selefî düşünceyi benimsemiş âlimler içerisinde İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı anlayışıyla eser telif etmiş ilk âlimdir. Dolayısıyla onun eseri *et-Tenbîh* de selefî perspektifle kaleme alınan çalışmalar içerisinde ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı anlayışıyla te'lif edilmiş ilk eserdir. Aynı zamanda bu eser, bu sahada el-Eş'arî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn* adlı eserinden sonra İslâm dünyasında Sünnî bir bakış açısıyla yazılan ikinci eser⁹⁵ olma özelliğine sahiptir. Malatî, itikadî İslâm mezheplerini tedkîke başlarken, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den aktarılan, "Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrılmıştır; bir fırka hariç yetmiş fırka Cehennem'dedir. Hiris-

⁹² Krş. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 69 vd.

⁹³ Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, I/267; Yemân b. Sa'duddîn el-Meyâdîni, "Mukaddime", (Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, Thk. ve Tlk. Yemân b. Sa'duddîn el-Meyâdîni içinde), Suudi Arabistan, 1994, s. 6.

⁹⁴ Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, I/335, 351, 378; Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, "Mukaddime", (Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, Thk. M. Azb içinde, s. 3-4), Kahire, 1993, s. 3.

⁹⁵ Krş. Mevlüt Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslâm Fırkalarına Bakışı", s. 127.

tiyanlar da yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır; bir fırka hariç yetmiş bir fırka Cehennem'dedir. Benim ümmetimin ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır; bir fırka hariç yetmiş ikisi Cehennem'dedir." Kurtulan fırkanın hangisi olduğu sorulduğunda, «Benim ve ashâbımın bugün üzerinde bulunduğu yola tâbi olanlardır» dedi⁹⁶ anlamındaki hadislerini⁹⁷ esas alarak hareket etmiş ve kendisinden önce yaşamış Kalhâtî ve Ebû Mutî' en-Nesefî gibi Ashâbu'l-Hadisten olmayan âlimlerin yaptığına benzer bir biçimde, eserini İslâm ümmetinin gerçek anlamda yetmiş üç fırkaya ayrılacağı anlayışıyla telif etmiştir.⁹⁸ Malatî, İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını haber veren söz konusu hadislerde bazı İslâm âlimleri tarafından kesretten kinâye olarak görülen "yetmiş üç" sayısını⁹⁹ hakikat anlamında kabul etmiştir. Bu nedenle o, mezhepleri kollarıyla birlikte sayarak hadiste belirtilen "yetmiş üç" sayısına tamamlamıştır. Ona göre Zenâdika beş, Cehmiyye sekiz, Kaderiyye yedi, Mürcie on iki, Râfıza onbeş ve Havâric yirmi beş kola ayrılmıştır.¹⁰⁰ Böylece fırkaların toplam sayısı yetmiş iki etmektedir. Bunlara "kurtulan fırka: fırka-i nâciye" olarak kabul ettiği "Cemaat"¹⁰¹ ya da "Ehl-i Sünnet"i de ekleyince hadislerde bildirilen sayı yetmiş üçe tamamlanmış olmaktadır.¹⁰²

Önemine binaen tekrarlamak gerekirse, İslâm dünyasında hadislerde belirtilen "yetmiş üç" sayısını hakikat anlamında kabul ederek fırkaların sayısını yetmiş üçe tamamlayan ilk Selefî müellif Ebu'l-Hüseyin el-Malatî'dir. Bu çalışmanın Giriş kısmında vurguladığımız gibi, hicri ilk iki asırda yaşayan selef âlimleri, sapkın saydıkları görüş ve bu görüş mensuplarına karşı uyguladıkları uzaklaşma (teberrî) prensibine dayalı bir boykot uygulamışlardır. Muarızlarını muhatap almama, onlarla oturmama ve sözlerini dinlememe biçiminde gelişen bir tavır, Selef âlimlerinin karşılarındakini muhatap alır tarzda özel eserler yazmayışlarına neden olmuştur. Selefî telakkiyi kabul eden âlimler arasında bu tavra son veren, muarızlarını muhatap alarak görüşlerini reddeden, düşüncelerini ciddi bir eleştiriye tabi tutan ve bu anlayışla eser telif eden ilk yazar Malatî'dir. Bu nedenle aynı düşünceyle hareket ederek benzer bir yöntem kullanan ve eserlerinde fırkaların sayısını hakikat anlamına alarak yetmiş üç sayısına tamamlayan Sünnî müelliflerden Abdulkâhîr el-Bağdadî (ö. 429/1037),¹⁰³ Ebu'l-Muzaffer el-İsferayînî (ö. 471/1078),¹⁰⁴ Abdülkerîm eş-Şehristânî (ö.

⁹⁶ Bu konuda vârid olan hadisler için bkz. Ebu Dâvûd, Sünnet, 1; İbn Mâce, Fiten, 17; Krş. Dârimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/501.

⁹⁷ Bkz. Ebu Dâvûd, Sünnet, 1; İbn Mâce, Fiten, 17; Krş. Dârimî, Siyer, 75; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/501.

⁹⁸ Malatî [K], s. 12-13, 91; Krş. Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslâm Fırkalarına Bakışı", s. 132.

⁹⁹ Bkz. Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, 1996, s. 65.

¹⁰⁰ Malatî [D], s. 71-72; Malatî [K], s. 91; Krş. Rudolf Strothmann, "On The History of Islamic Heresiography", (*Islamic Culture* içinde), 1938, VIII/12.

¹⁰¹ Malatî [K], s. 82.

¹⁰² Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslâm Fırkalarına Bakışı", s. 132.

¹⁰³ Abdulkâhîr el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut, Ts., s. 23-25.

548/1153-54),¹⁰⁵ Fahreddin er-Razî (v. 606/1210)¹⁰⁶ ve Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355)¹⁰⁷ gibi daha sonraki süreçte yaşamış âlimlerin Malatî'nin yolunu izlediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

3. Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri, kendi alanında yazılmış diğer *Milel ve Nihal* kitaplarının zikretmediği birçok fırka ve düşünce biçimini aktardığı için İslâm Mezhepleri Tarihi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir.¹⁰⁸ Çünkü *et-Tenbîh*, araştırmacıların bu alanda yazılmış diğer kitaplarda bulması mümkün olmayan oldukça farklı bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁰⁹ Nitekim Malatî bu eserde İslâm dünyasında mezheplerin itikâdî düşüncelerine dair bilgi veren müelliflerden el-Eş'arî (ö. 324/936), el-Bağdadî, eş-Şehristânî, İbn Hazm (ö. 456/1064) ve onların yöntemini takip eden diğer itikâdî mezhepler tarihi yazarlarının yer vermedikleri birçok fırkanın¹¹⁰ düşünce sistemlerini ele alıp eleştirmektedir. Bu yönüyle *et-Tenbîh*'in, özellikle bazı fırkaların itikâdî görüşlerine dair bilgi vermede, tek kaynak mesabesinde olduğu söylenebilir.¹¹¹ Meselâ Malatî, İbâdiye fırkasının reisi hakkında farklı bilgiler vermektedir. O, *et-Tenbîh*'in bir yerinde bu fırkanın ismini İbâd b. Amr adlı şahıstan,¹¹² kitabın bir başka yerinde ise Abdullah b. İbâd'dan aldığı söylemektedir.¹¹³ Muhammed Zâhid el-Kevserî, Malatî'nin, bu fırkanın Abdullah b. İbâd'dan dolayı bu ismi aldığına dair görüşünün cumhûrun görüşüne muvâfık düştüğünü, ancak bu görüşün doğru olmadığını, çünkü gerçekte bu fırkanın öncüsünün Abdullah b. Yahyâ b. İbâd olduğunu iddia etmektedir.¹¹⁴

4. Ayrıca Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri, kendi sahasında yazılmış sonraki eserlerle birçok yönden farklılık arz etmektedir. Meselâ bu eserde Mu'tezile'nin İslâmî fırkalar arasındaki konumu, ismi, menşei ve ortaya çıkışı konusunda diğer eserlerden oldukça farklı bilgiler verilmektedir.¹¹⁵ Sözelimi Malatî, Mu'tezile'yi 73 fırka arasında zikretmemiş ve bu mezhebi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in İslâm ümmetinin

¹⁰⁴ Ebu'l-Muzaffer el-İsferayînî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyizi'l-Fırkati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1983, s. 23 vd.

¹⁰⁵ Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1406/1986, I/45 vd.

¹⁰⁶ Fahreddîn er-Razî, *İtikadâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, Tlk., Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Beyrut, 1986, s. 74 vd.

¹⁰⁷ Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî; *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, Ts., s. 414 vd.

¹⁰⁸ Azb, "Mukaddime", s. 3.

¹⁰⁹ Krş. Sven Dederling, "Mukaddime", (Ebu'l-Hüseyn el-Malatî, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, Nşr. S. Dederling içinde), İstanbul, 1936, s. 3; Azb, "Mukaddime", s. 3.

¹¹⁰ Krş. Azb, "Mukaddime", s. 3.

¹¹¹ Krş. Azb, "Mukaddime", s. 3.

¹¹² Malatî [K], s. 52.

¹¹³ Malatî [K], s. 178.

¹¹⁴ Kevserî, Malatî [K], s. 178, 2. dipnot.

¹¹⁵ Krş. Malatî [K], s. 36; Azb, "Mukaddime", s. 3.

fırkalara ayrılacağına dair hadisinde belirttiği 73 sayısına dâhil etmemiştir. Bunun nedeni, onun Mu'tezile'yi Kaderiyye'den sayması olabilir.¹¹⁶ Yine Malatî, Mu'tezile'nin ismi ve menşesine dair meşhur ezberi bozarak, bu fırkanın ortaya çıkışının Hz. Hasan'ın hilâfeti Muaviye'ye bırakmasından hemen sonraki döneme rastladığını söyler. O, Hz. Hasan'ın Muaviye'ye biat edip hilâfet görevini ona tevdi etmesinden sonra, Hz. Ali (r.a.) taraftarlarından olan bir grubun Hz. Hasan (r.a.), Muaviye ve diğer bütün insanlardan uzaklaşarak, evlerine ve mescitlere çekildiklerini, "biz yalnızca ilim ve ibadetle meşgul oluyoruz" dediklerini ve bundan böyle bu ayrılan, bir tarafa çekilen veya çekimser kalan kesimin "Mu'tezile" ismiyle anıldıklarını belirtir.¹¹⁷ Malatî'nin, Mu'tezile'nin ortaya çıkışına dair ileri sürdüğü bu görüş, Ehl-i Sünnet tarafından Mu'tezile'nin ortaya çıkışına dair kabul görmüş genel düşünceye aykırıdır. Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet âlimlerine göre bu ekole Mu'tezile adının verilmesine neden olan olay, kaynağını Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) arasında *mürtekib-i kebîre* konusunda geçen meşhur hâdiseden almaktadır. Buna göre birileri el-Hasan el-Basrî'nin meclisine gelerek o dönemde yaygın olan Hâricîlerin ve Mürcie'nin büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili kanaatlerini aktararak, bu konudaki itikâdî hükmün ne olduğunu sorar. Hasan-ı Basrî tam bu soruyu yanıtlamak için düşünürken Vâsıl b. Atâ ileri atılır ve bu konuya dair fikrini şöyle haykırır: "Büyük günah işleyen ne kâfirdir ve ne de mü'min; o iki yer arasında (aradaki durum), orta bir durumda kalmış bir fâsıktır". Vâsıl b. Atâ, bu görüşüyle Hasan el-Basrî'nin, "Vâsıl bizden ayrıldı" şeklindeki tardına muhatap olmuştur. Bu olaydan sonra Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd (ö. 144/761)'in öncülüğünü yaptığı gruba "Mu'tezile" denmiştir.¹¹⁸ Ehl-i Sünnet âlimleri, bu hâdiseye, Vâsıl b. Atâ'nın, "büyük günah işleyen kimsenin iki konum arasında bir konumda olduğuna (*el-Menziletu Beyne'l-Menziletayn*)" dair görüşünden dolayı hocası Hasan-ı Basrî tarafından ders halkasından kovulduğu¹¹⁹ veya bu tavrıyla ümmetin genel görüşünden ayrılmış sayıldığı ayrıntısını da eklerler. Nitekim bu kaynaklarda geçen bir rivâyete göre Hasan-ı Basrî'nin, "Vâsıl bizden ayrıldı" sözü, daha sonra "ümmetin genel görüşünden ayrılanlar" anlamında Mu'tezile için kullanılır olmuştur. Vâsıl ve taraftarları bu olaydan sonra "Mu'tezile" ismiyle adlandırılmışlardır.¹²⁰ Yine Malatî, *et-Tenbih*'te bazı Mu'tezile bilginlerinin hal tercemeleri hakkında da diğer eserlerde verilmediği ölçüde geniş bilgi sunduğu gibi,¹²¹ Mu'tezile fırkaları hakkında da kendisi dışındaki müelliflerin sunmadıkları ölçüde malumat sunar.¹²² Meselâ Malatî, bu alanda eser

¹¹⁶ Bkz. Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, s. 77.

¹¹⁷ Malatî [K], s. 36.

¹¹⁸ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 20-21, 118; Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/48; Kevserî, "Mukaddime", s. ۳.

¹¹⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 20-21, 118.

¹²⁰ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 20-21, 118; Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/48.

¹²¹ Malatî [K], s. 35-42.

¹²² Malatî [K], s. 34 vd. ; Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۳.

vermiş diğer müelliflerden tamamen farklı bir biçimde,¹²³ Bağdat Mu'tezilesi'ni Zeydiyye'nin bir kolu sayar ve onları Zeydiyye'nin dördüncü fırkası olarak kabul eder.¹²⁴ Bağdat Mu'tezilesi'nin, Ca'feriyye fırkasının görüşlerini benimsediğini dile getiren Malatî, onların en önde gelen imamlarının Ca'fer b. Mübeşşir es-Sekafî, Ca'fer b. Harb el-Hemedânî ve Muhammed b. Abdullah el-İşkâfî olduğunu belirtir.¹²⁵ Diğer firak yazarlarından farklı olarak Malatî'nin Bağdat Mu'tezilesi'ni Zeydiyye'nin dördüncü kolu olarak kabul etmesi, Bağdat Mu'tezilesi'nin özellikle imâmet konusunda Zeydiyye mezhebiyle aynı düşünceleri paylaşıyor olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir. Bilindiği gibi Basra Mu'tezilesi ile Bağdat Mu'tezilesi arasındaki en çarpıcı düşünsel fark, imâmet konusunda ortaya çıkmıştır. Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö. 246/860), İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845), Dırâr b. Amr (ö. 200/815) ve Câhız (ö. 255/868) gibi Basra ekolünden olan Mu'tezile önderleri, imâmet konusunda fâdıl dururken mefdûlün imâmetini câiz görmezken,¹²⁶ Bağdat Mu'tezilesi mensupları fâdıl varken mefdûlün imâmetini caiz görmüşlerdir. Onlar ümmetin en faziletli olarak kabul ettikleri Hz. Ali (r.a.) dururken, ondan daha az faziletli olan Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in hilâfetini câiz görmüş,¹²⁷ böylece Zeydiyye ile aynı paydada buluşmuşlardır. Dolayısıyla Malatî'nin bu değerlendirmesinin hiç de yersiz ve bazılarınca iddia edildiği gibi bir "bilgi yanlışı"¹²⁸ olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır. Ayrıca bu alanda eser veren diğer müelliflerden farklı olarak el-Malatî, Bağdat ve Basra Mu'tezilesi arasında çok ciddi ihtilâfların, derin fikirsel uçurumların olduğunu da söyler. Buna örnek olarak, bu iki kesimin işi birbirlerini tekfîre vardırarak noktaya kadar ulaşturmalarını gösterir.¹²⁹ Malatî'nin, Basra ve Bağdat Mutezilesi arasında vuku bulan söz konusu fikir ayrılıklarına dair verdiği ayrıntıyı da bu alanda kaleme alınmış diğer eserlerde bulmak mümkün değildir.

5. Malatî *et-Tenbîh*'te bazı fırkaları, bizim şu anda ulaşma imkânı bulamadığımız bazı kaynaklara dayanarak, bu alanda kaleme alınmış diğer eserlerden farklı isimlerle anmaktadır. Bu hususta bir fikir vermesi açısından şu örnekler zikredilebilir: Meselâ Malatî, Ezârika fırkasının ismi konusunda böyle yapmıştır. Nitekim diğer müellifler bu fırkaya "Ezârika" derken,¹³⁰ Malatî, Hâricîlerin bu koluna "Ezârikâ ve

¹²³ Meselâ el-Bağdadî, "Bağdat Mu'tesi"ni, "Basra Mu'tezilesi" gibi Mu'tezile fırkası içerisinde zikreder. Krş. Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 171 vd.

¹²⁴ Malatî [K], s. 34; Krş. Strothmann, "On The History of Islamic Heresiography", VIII/16.

¹²⁵ Malatî [K], s. 34.

¹²⁶ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme*, Beyrut, 1971, s. 50-51; Abdulkâhir el-Bağdadî, *Usulu'd-Dîn*, Beyrut, 1981, s. 293.

¹²⁷ Malatî [K], s. 34-35.

¹²⁸ Öz-İlhan, "Malatî, Ebü'l Hüseyin", XXVII/468.

¹²⁹ Malatî [K], s. 40.

¹³⁰ Krş. Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 82; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/118 vd.

Ömeriyye" ismini vermiştir.¹³¹ Yine Malatî, bu fırkanın liderleri, fikirleri ve görüşleri hakkında da birbirinden farklı iki ayrı bilgi vermektedir. Meselâ o, *et-Tenbîh*'in bir yerinde bu fırka mensuplarının Abdullah b. Ezrak ve Ömer b. Katâde isimli şahıslara tâbi oldukları için "Ezârika ve Ömeriyye" isimleriyle anıldıklarını söylerken,¹³² kitabın bir başka yerinde bu fırkanın İbn Abbas (r.a.)'a soru soran veya onunla tartışan kişi olarak bilinen Nâfi' b. el-Ezrak'a nispetle "Ezârika" ismini aldığını söylemektedir.¹³³ Malatî, bu fırkanın ismini nereden aldığı hususunda olduğu gibi, görüşleri hakkında da birbirinden farklı iki bilgi vermektedir. Nitekim o, *et-Tenbîh*'in bir yerinde bu fırka mensuplarını, Müslümanların kanlarını dökmeyi, mallarını ganimet olarak almayı ve onları esir etmeyi câiz görmedikleri için, Hâricî fırkaları içerisinde en ılımlı ve en az şerli olanlar olarak gösterirken,¹³⁴ *et-Tenbîh*'in başka bir yerinde bu fırkayı, Hâricî fırkaları içerisinde en müsamahasız, en şerli ve en kötü fırka olarak nitelemektedir.¹³⁵ Yine Malatî, Hâricîlerden olan ve diğer kaynaklarda "Saltiyye" şeklinde geçen fırkanın¹³⁶ ismini ise "Salîdiyye" olarak zikretmektedir.¹³⁷

6. Malatî, bu alanda eser vermiş diğer müelliflerden farklı olarak, *et-Tenbî*'te Zenâdika'yı "İslâmî müstakil bir mezhep" olarak kabul etmiş ve Zenâdika fırkalarına ve onların ruhânî gruplarına *yetmiş üç fırka* arasında yer vermiştir.¹³⁸ Oysa diğer müellifler, Zenâdikâyı müstakil bir fırka olarak kabul etmemiş, "zındıklar" ifadesini ilhâda düşmüş bütün fırkalar için kullanmışlardır.¹³⁹

7. Ayrıca Malatî'nin eserinde Ravâfız ve Hâricî fırkalarına dair verdiği bilgiler de birçok açılarından farklılık arz etmektedir. *et-Tenbîh* bu yönüyle de oldukça dikkat çekmektedir.¹⁴⁰

8. Bazı müellifler tarafından, Malatî'nin *et-Tenbîh*'te Ebu Âsım Huşayş b. Asram'a ait olup bugün elimizde bulunmayan *Kitâbu'l-İstikâme* adlı eserinden yaptığı nakillerin de oldukça önemli olduğu belirtilmiştir. Çünkü söz konusu müelliflere göre Ebu Âsım'ın zikri geçen eseri, İslâmî fırkalardan söz eden en eski kitaptır ve bu sahada ondan daha eski bir eserin varlığı bilinmemektedir.¹⁴¹ Nitekim *et-Tenbîh*'in nâşirlerinden S. Dederîng, Malatî'nin *et-Tenbîh*'te Zenâdika ve Cehmiyye'nin iddialarına naklî ve aklî delillerle cevap verdiği son kısmı Ebu Âsım Huşayş b. Asram en-

¹³¹ Malatî [K], s. 51.

¹³² Malatî [K], s. 51.

¹³³ Malatî [K], s. 178.

¹³⁴ Malatî [K], s. 51.

¹³⁵ Malatî [K], s. 178.

¹³⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 72, 97; Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۲.

¹³⁷ Bkz. Malatî [K], s. 53.

¹³⁸ Malatî [K], s. 91-95.

¹³⁹ Krş. Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 146, 358.

¹⁴⁰ Krş. Kevserî, "Mukaddime", s. ۲.

¹⁴¹ Bkz. Dederîng, "Mukaddime", s. ۳.

Nesâî'nin *el-İstikâme* adlı eserinden naklettiğini söylemektedir.¹⁴² Yine *et-Tenbîh*'in muhakkiklerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî de Malatî'nin özellikle Cehmiyye fırkasını anlatırken ve onların delillerini reddederken söz konusu *el-İstikâme* kitabına uyduğunu belirtmektedir.¹⁴³ Ebu Âsım Huşayş b. Asram'ın *Kitâbu'l-İstikâme* adlı eseri bugün elimizde olmadığı ve Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri, *el-İstikâme*'den çokça nakillerde bulunan tek eser olma özelliğine sahip olduğu için, bu alanda vazgeçilmez bir konuma sahiptir.¹⁴⁴

9. Malatî'nin *et-Tenbîh*'te Haşvî'likle tanınan râvilere nakillerde bulunması, kendisinin de Haşvî'likle itham edilmesi gibi olumsuz bir kanaatin yayılmasına yol açmış olsa da,¹⁴⁵ bu durum şu iki açıdan onu ve *et-Tenbîh*'i önemli kılmaktadır: Malatî ve *et-Tenbîh*'i önemli kılan birinci husus, Malatî'nin *et-Tenbîh*'te diğer eserlerde çoğunlukla yer verilmeyen Haşvî'lik ile ilgili belgelerin günümüze ulaşmasında önemli hizmetler ifa etmiş olmasıdır.¹⁴⁶ Nitekim Malatî, Haşevî olmakla tanınan Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767),¹⁴⁷ Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî¹⁴⁸ (ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber hicrî 225'lerde hayatta olduğu bilinmektedir¹⁴⁹) ve Ebu Âsım Huşayş b. Asram (ö. 253/867)¹⁵⁰ gibi şahıslardan sık sık nakillerde bulunmuştur. Bu durum, Müslümanların kâhir ekseriyeti tarafından görüşleri hoş karşılanmayan Haşevî görüşlerin yayılmasını sağlaması gibi bir olumsuzluğu barındırır da, İslâm kültür ve düşünce tarihinde yerini alan Haşevî'nin görüşlerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlaması açısından oldukça önemlidir. Malatî ve *et-Tenbîh*'i önemli kılan birinci husus ise, Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin, Cehm b. Safvân ile Haşevî ve Müşebbihe arasındaki ihtilâfların aşamalarını göstermesidir ki, bu son derece önemli bir husustur.¹⁵¹ Malatî, *et-Tenbîh*'te¹⁵² bu konu üzerinde çokça durmuş ve Cehmiyye'yi reddederken Haşevî olarak tanınan râvilere dayanmıştır.¹⁵³

10. İslâm âlimleri, Ehl-i kiblede olup bid'atçı, furkat ehli, ayrılıkçı, dalâlet yollarında dolaşan, istikametten sapan ve hevâ ve heveslerine tâbi olan kesimleri, genellikle İslâm dairesinden çıkartmamaya, yani bu düşünce mensuplarını tekfir etmemeye özen göstermişlerdir. Başta Ehl-i Sünnet'e mensup âlimler olmak üzere, mezhep,

¹⁴² Dederling, "Mukaddime", s. 5.

¹⁴³ Kevserî, "Mukaddime", s. 3.

¹⁴⁴ Krş. Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, I/334-335; Meyâdinî, "Mukaddime", s. 5.

¹⁴⁵ Kevserî, "Mukaddime", s. 3; Öz-İlhan, "Malatî, Ebü'l Hüseyin", XXVIII/468.

¹⁴⁶ Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, I/292.

¹⁴⁷ Malatî [K], s. 55, 71; Malatî [D], s. 44.

¹⁴⁸ Krş. Malatî [K], s. 14-16.

¹⁴⁹ Dederling, "Mukaddime", s. 5.

¹⁵⁰ Malatî [K], s. 91, 99, 104, 109; Malatî [D], s. 72, 90, 102, 118.

¹⁵¹ Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, I/351.

¹⁵² Neşşâr, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, I/352, 378; Azb, "Mukaddime", s. 3.

¹⁵³ Krş. Malatî [K], s. 96-99. Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika*, s. 130-131.

meşrep veya izini sürdüğü fırka ne olursa olsun Müslüman bilginlerin kâhir ekseriyeti söz konusu toleranslı eğilimi benimsemişlerdir.¹⁵⁴ Malatî ise, Ehl-i Kible'den olan bazı mezhep mensuplarının tekfir edilebileceği görüşündedir.¹⁵⁵ Nitekim *et-Tenbih*'te fırkaların yalnızca görüşlerini aktarıp eleştirmekle yetinmeyen Malatî, onların durumlarını değerlendirmekte ve iman-küfür açısından bir konum tespiti de yapmaktadır. Bu cümleden olarak o, Şîa'dan İmâmiyye,¹⁵⁶ Mu'tezile¹⁵⁷ ve Hâricîlerin¹⁵⁸ fikirlerini eleştirmekle yetinmeyip, onları açıkça tekfir etmektedir. Onun bu husustaki düşüncesinden birkaç örnek aktararak, konuya açıklık getirmek istiyoruz: Meselâ Malatî, "sapık/dalâlet ehli" olarak tanımladığı¹⁵⁹ Râfızâ fırkalarının hepsinin "bedâ" fikrine inandıklarını belirterek, onları "kitabında ağza alınmayacak görüşlere sahip kimseler" olarak nitelemektedir. Ayrıca o, Râfızîleri Allah'ın, Rasûlü'nün ve ashâbın düşmanları olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁰ Bu nedenle o, Râfızâ gruplarının hepsinin küfür hizipleri ve cehâlet fırkaları olduğunu söylemekte¹⁶¹ ve bu grup için "bunların ne şerîatları, ne de dinleri vardır" tanımlamasında bulunmaktadır.¹⁶² Aynı şekilde Malatî, "dalâlet ehli" olarak vasıflandırdığı Şîa'nın; Selmân, Ammâr, Mikdâd ve Ebu Zer dışındaki bütün sahabeyi tekfir ettiğini, bunun da gerçek (mahza) bir küfür olduğunu söylemektedir.¹⁶³ Yine Malatî, bütün İmâmiyye gruplarının azgın kâfirler olduklarını, Tevhîd ve İslâm'dan da çıktıklarını açıkça dile getirmektedir.¹⁶⁴ Yine Malatî, Mu'tezile'yi "Ehl-i kiblenin muhâlifî"¹⁶⁵ ve "İslâm'ın aslından çıkmış, furu-i küfre dalmış kimseler"¹⁶⁶ olarak niteleyerek tekfir etmektedir. Ayrıca o, Müslümanların kanlarını dökmeleri, onları kâfir kabul etmeleri ve Allah'ın haram kıldıklarını helâl saymaları sebebiyle Hâricîleri de tekfir ederek, onların kâfir olduklarına dair ümmetin icmâ ettiğini söylemektedir.¹⁶⁷ Aktarmaya çalıştığımız bu tavrıyla Malatî, "Ehl-i kible tekfir olunamaz" ilkesini benimseyen ve kelime-i şehadeti getirdikleri ve İslâm'ın apaçık hükümleriyle çelişmedikleri müddetçe Müslüman fırkalar hakkında

¹⁵⁴ Büyükkara, "Mezhepler Tarihine Giriş", s. 21.

¹⁵⁵ Krş. Özler, "Malatî; Hayatı, Eserleri ve İtikadî İslâm Fırkalarına Bakışı", s. 132.

¹⁵⁶ Malatî [D], s. 19.

¹⁵⁷ Malatî [D], s. 33.

¹⁵⁸ Malatî [D], s. 41.

¹⁵⁹ Malatî [K], s. 18.

¹⁶⁰ Malatî [K], s. 24.

¹⁶¹ Malatî [K], s. 19.

¹⁶² Malatî [K], s. 32.

¹⁶³ Malatî [K], s. 13.

¹⁶⁴ Malatî [K], s. 24.

¹⁶⁵ Malatî [K], s. 35.

¹⁶⁶ Malatî'nin cümlesinin tamamı şöyledir: "Mu'tezile'nin burada zikretmeyi câiz görmediğim öyle sözleri vardır ki, bu sözleri dolayısıyla onlar İslâm'ın aslından çıkmış, furu-i küfre dalmışlardır. Malatî [K], s. 41.

¹⁶⁷ Malatî [K], s. 51.

izlenecek en sağlam yolun, onları tekfirden kaçınmak olduğunu kabul eden Ehl-i Sünnet'e¹⁶⁸ muhalefet etmiş olmaktadır.

Sonuç

Takriben hicrî 300'lü yılların başlarında Malatya'da doğan, çocukluğunu ve ilk tahsil yıllarını bu şehirde geçiren Ebu'l-Hüseyin el-Malatî, döneminde Malatya ve çevresinde meydana gelen savaşlardan, yağmalardan, talanlardan ve iç karışıklıklardan ötürü ailesiyle birlikte Suriye'ye göç etmiştir. Sırasıyla Trablus, Halep, Harran, Antakya ve Rakka gibi dönemin önde gelen ilim merkezlerinde tahsil gören Malatî, daha sonra yerleşip ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü ve hayatının sonuna kadar kaldığı Askalân'da 377/987 yılında vefat etmiştir.

Malatî, bir yandan IV. (X.) yüzyılda yaşamış erken dönem İslâm âlimlerinden biri olması, öbür yandan da fırkalar tarihi alanında kaleme alınan en kadîm eserden biri olan *et-Tenbih* adlı çalışmasının kendi sahasında müstesna bir konuma sahip bulunması cihetiyle İslâm dünyasında İslâm Mezhepleri Tarihi'nin zirve isimlerinden biri olarak telakki edilmiştir.

Malatî, hem sahiplendiği ilk dönem selefî düşünce ile henüz çeşitli fikir ve farklı düşüncelerin karışmadığı saf/arı/duru bir İslâmî anlayışa sahip bulunması ve erken dönem Ehl-i Sünnet düşüncesini temsil etmesi, hem de bizim içimizden, bizim kültürümüzden, bizim coğrafyamızdan ve en önemlisi de bizim dünyamızdan biri olması yönüyle fikirleri tetkik edilmeye değer öncü ve önder âlimlerden biridir.

Kaynaklarda hakkında aktarılan bilgilerden hareketle Malatî'nin kendi döneminde iyi bir kârî, güçlü bir muhaddis, kıvrak zekâlı bir kelâmcı, yetkin bir fakîh ve parlak bir şâir olduğuna vurgu yapmak mümkün olduğu gibi, onun fırka tarihçiliği yönünün çarpıcı bir biçimde öne çıktığını, "İslâm Mezhepleri Tarihi"ndeki müstesna konumuyla dikkatleri daha çok üzerine çekmeyi başardığını söylemek de pekâla mümkündür. Zira Malatî, İslâm dünyasında İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi alanında eser veren belli başlı birkaç müelliften biridir ve bu alanda kaleme aldığı *et-Tenbih* adlı çalışması da tarihî seyir içerisinde selefî düşünceyi benimsemiş âlimler arasında Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrılacağı anlayışıyla te'lif edilmiş ilk eserdir.

Erken dönem Mezhepler Tarihi kaynak eserlerinin en önemlilerinden biri sayılan *et-Tenbih* dikkatle tedkîk edildiğinde, İslâm dünyasında hadislerde belirtilen ve bazı İslâm âlimleri tarafından kesretten kinâye olarak kabul edilen "yetmiş üç" sayı-

¹⁶⁸ Ehl-i Sünnet'in dışlamacı olmayan bu kuşatıcı özelliği hakkında bkz. Ebu Hâmid el-Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika*, (*Mecmûatu Resâilil-İmam el-Gazzâlî* içinde), Beyrut, 1986, s. 130-131.

sını hakikat anlamında kabul ederek fırkaların sayısını yetmiş üçe tamamlayan ilk Selefî müellifin Malatî olduğu kolaylıkla fark edilebilir. Aynı düşünceyle hareket ederek benzer bir yöntem kullanan ve eserlerinde fırkaların sayısını hakikat anlamına alarak yetmiş üçe tamamlayan Abdulkâhir el-Bağdadî, Ebu Muzaffer el-İsferâyînî, Abdulkerîm eş-Şehristanî, Fahreddin er-Razî ve Adududdîn el-İcî gibi daha sonraki dönemlerde yaşayan Ehl-i Sünnet âlimlerinin Malatî'nin yolunu izledikleri söylenebilir. Yine Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri, araştırmacıların bu alanda yazılmış diğer kitaplarda bulması mümkün olmayan oldukça farklı bilgiler itiva etmektedir. Nitekim o bu eserde el-Eş'arî, el-Bağdadî, el-İsferâyînî, eş-Şehristanî, el-İcî ve İbn Hazm gibi itikâdî mezhepler tarihi yazarlarının yer vermedikleri birçok fırkanın düşünce sistemlerini ele alıp eleştirmiştir. Bu yönüyle *et-Tenbîh*'in, özellikle bazı fırkaların itikâdî görüşlerine dair bilgi vermede alanında alternatifsiz olduğu söylenebilir. Bu kitapta bazı fırkalar, bizim şu anda ulaşamadığımız bazı kaynaklara dayanılarak, bu alanda kaleme alınmış diğer eserlerden farklı isimlerle zikredilmiştir. Meselâ Ezârika, İbâdiyye ve Hâricîlerden olan Saltiyye'nin isimlerinde böyle yapılmıştır. İslâm dünyasında mezheplerin itikâdî düşüncelerine dair bilgi veren saygın müelliflerin eserlerinde zikretmediği birçok fırkaya *et-Tenbîh*'te yer verilmesi, eserin ve müellifinin kadr-u kıymetini arttırdığı gibi, bu durum onun fırkalar tarihinin bazı alanlarında tek kaynak mesabesinde olduğunu da ispatlamaktadır.

Ayrıca Malatî'nin *et-Tenbîh* adlı eseri, kendi sahasında yazılmış sonraki eserlerle birçok yönden farklılık arz etmektedir. Meselâ bu eserde Mu'tezile'nin ortaya çıkışı konusunda diğer eserlerden oldukça farklı bilgiler verilmektedir. Yine Malatî *et-Tenbîh*'te, bazı Mu'tezile önderlerinin hal tercemeleri konusunda, kendisi dışındaki müelliflerin sunmadıkları kadar geniş ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Aynı şekilde o, Mu'tezile'nin ismi, menşei, ortaya çıkışı, öncüleri ve görüşleri hakkında da diğer eserlerde verilmediği ölçüde geniş bilgi vermektedir. Ayrıca Malatî, bu alanda eser vermiş diğer müelliflerden tamamen farklı bir biçimde, Bağdat Mu'tezilesi'ni Zeydiyye'nin bir kolu saymış, onları Zeydiyye'nin dördüncü fırkası olarak kabul etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rahle-i tadrîsinden geçmiş bulunan sahabenin yaşam biçimine ve fırkaların hemen hepsinin teşekkül ettiği döneme oldukça yakın sayılabilecek tarihsel bir süreçte yaşamış olan Malatî'nin görüşleri, ilk dönem İslâm toplumdaki dinî düşünceyi anlamada ve dinî atmosferi algulamada bizlere önemli ipuçları vermektedir. Yine Malatî'nin erken dönem İslâm düşüncesi hakkında aktardığı otantik görüşler ve söz konusu görüşlere dair yaptığı orijinal yorumlar, ilk dönem İslâm toplumunun dinî ve düşünsel yapısını belirleyip analiz etmede bizlere yol göstermektedir. Aynı şekilde onun vardığı sonuçlar da ânu ve geleceği inşâ etmede bizlere ışık tutmakta ve bu anlamda önemli bir işlev görmektedir.